

**И.Ю. Умаров и.ф.н., доц.,
Солиқ академияси,
С.С. Саидкаримова,
Ш.Б. Облоқулова**

САНОАТ КОРХОНЛАРИНИНГ ИННОВАЦИОН САЛОҲИЯТИ КЎРСАТКИЧЛАРИ ТАҲЛИЛИ

В статье анализируется инновационная деятельность промышленности предприятий и предлагается рекомендации по их активации.

In article is analyzed of innovative activity of the industry enterprises and it,s offered recommendations about their activation.

Калитли сўзлар: инновацион лойиҳалар, инновацион салоҳият, хусусият, таҳлил, инновацион иқтисодиёт.

Саноат корхоналарининг инновацион лойиҳалари салоҳияти кўрсаткичларини таҳлил қилиш жараёнида унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўрганилади. Улар ишлаб чиқариш муносабатлари, ҳўжалик юритиш механизми, шакллари ва меҳнатни ташкил этиш жараёнларида намоён бўлади. Жамият тараққиётининг қонуниятларига кўра, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш бир текисда давом этмасдан, куйидан юқорига, оддийликдан мураккаблик томон юксалиш тамойилларига асосланади. Бу эса тараққиётнинг универсал қонуниятларидан бири ҳисобланади. Ҳар бир замон иқтисодиёти ўзининг сиёсий, ижтимоий-иқтисодий тузилмасига асосланади. Иккинчи томондан эса, бу иқтисодиёт ишлаб чиқариш воситалари, инновацион техника ва технологияларга эга бўлади. Айнан мазкур икки жиҳат ҳар бир даврнинг иқтисодий ривожланишида ўзининг изини қолдиради ва ривожланиш даражасини белгилаб беради.

Мазкур зиддиятларнинг мазмуни истеъмол билан ишлаб чиқаришнинг вақт нуқтаи назаридан мос келмаслигида, ишлаб чиқариш муносабатларининг ишлаб чиқариш усулидан олдинда юриш каби ҳолатларда намоён бўлади. Жумладан, бу ҳолат иқтисодий трансформация жараёнларини вужудга келтиради, яъни ривожланишнинг бир босқичидан кейинги такомиллашган босқичига ўтишига моддий ҳамда техник-технологик асос яратади.

Шунингдек, иқтисодий трансформация натижасида сифат, техник-технологик жиҳатдан олдинги тизимга нисбатан инновацион иқтисодиёт вужудга келади. Инновацион иқтисодиёт, бу – самарали инвестиция, рақобат механизми асосида тадбиркорлик фаолиятининг кенг ривожланиши ва ишлаб чиқариш томонидан ихтиролар, янгиликлар ва кашфиётларни ишлаб чиқаришга тезкор татбиқ этишга лаёқатли иқтисодиётдир. Жумладан, жаҳон иқтисодиётини ҳаракатга келтирувчи куч сифатида фан-техника тараққиёти орқали унинг намоён бўлиш шакли инновациялар ва илғор технологиялар ҳамда ижтимоий соҳадаги инновацион фаолият ҳисобланади.

Иқтисодиётда ишлаб чиқарувчи кучларни оқилона жойлаштириш ва уларнинг инновацион салоҳиятидан унумли фойдаланишни тақозо этади. Мамлакатда инновацион иқтисодиётга ўтишда, уни ривожлантиришда миллий инновацион тизим яратилиши зарурий шартлардан бири ҳисобланади. Миллий инновацион тизим, бу – инновацион фаолиятни рағбатлантириш, қўллаб-қувватлашни амалга оширадиган субъектлар ва институтлар мажмуасидир. Миллий инновацион тизим таркибига давлат, бизнес субъектлари, ўқув юртлари, илмий текшириш институтлари ва таълим муассасалари киради. Миллий инновацион тизимни ташкил этиш, ривожлантиришда давлат асосий роль ўйнайди. Давлатдан уларни имтиёзли солиққа тортиш, тўғридан-тўғри молиялаштириш, имтиёзли кредитлар ажратиш ва венчур фондларини ташкил этиш каби чоралар билан уларни қўллаб-қувватлаш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун саноат корхонларининг инновацион салоҳияти кўрсаткичларини таҳлил қилишда инновацион ривожланишга ўтиш заруратини белгиловчи омиллар ва функционал вазифаларни белгилаб олиш керак (1-жадвал).

1-жадвал

Инновацион ривожланишга ўтиш заруратини белгиловчи омиллар ва функционал вазифалар

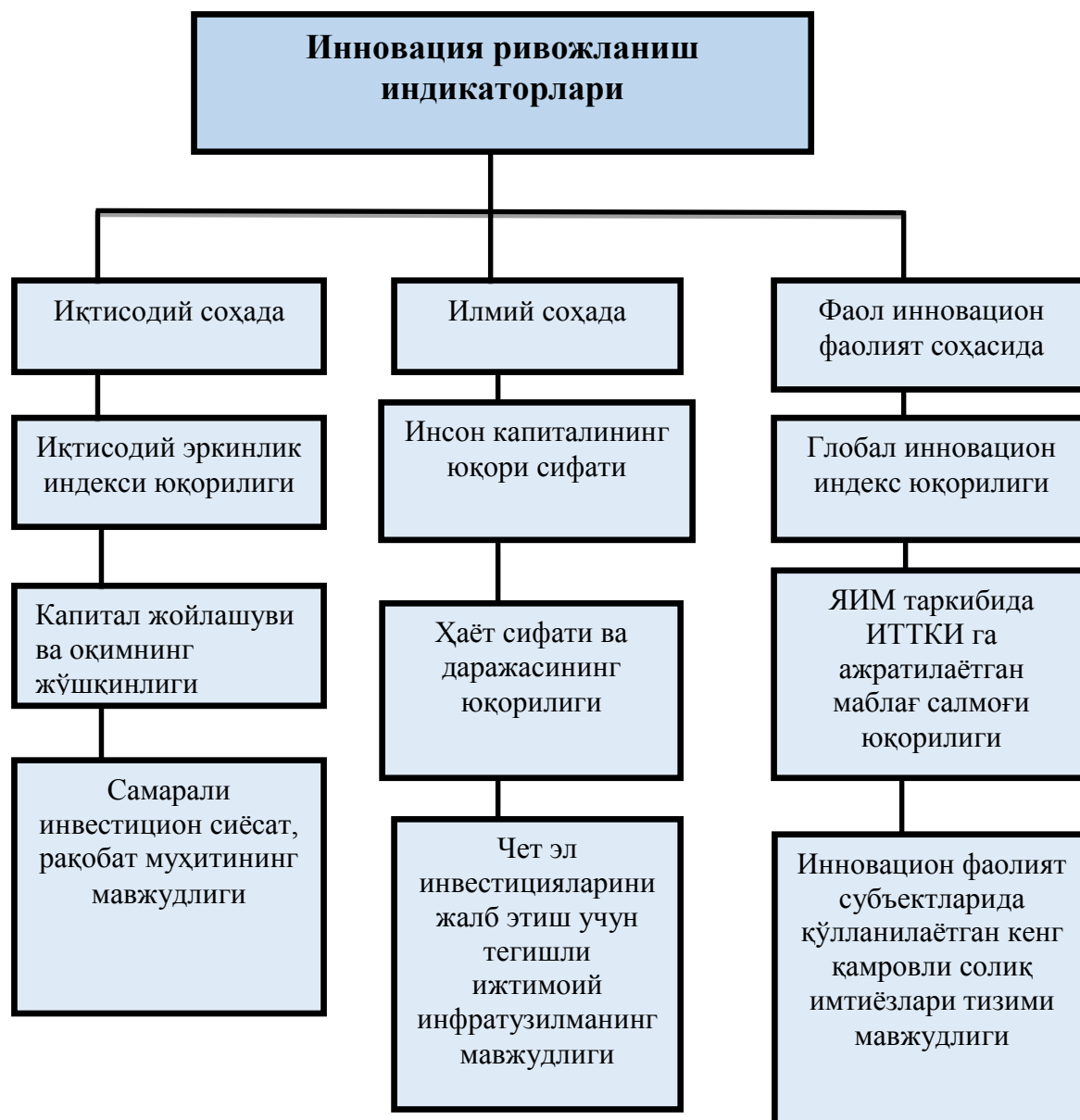
Омиллар	Функционал вазифалар
1	2
Иқтисодиётда даврийлик тавсифига эга бўлган молиявий-иқтисодий инқирозларнинг вақти-вақти билан содир бўлиб туриши	Жамиятда ижтимоий-иқтисодий тангликларнинг келиб чиқиши ва хўжалик юритувчи субъектларнинг инқироздан чиқиш учун ўз фаолиятига ихтиролар ва янги ёндашувларни қўллашнинг долзарб масалага айланиши
Бозор иқтисодиёти шароитида хўжалик субъектларининг молиявий мустақиллиги ва рақобатбардошлигини таъминлаш	Бозор иштирокчилари томонидан ишлаб чиқарилган товар ва хизматларнинг рақобатдошлигини таъминлаш мақсадида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш
Табиий, иқтисодий ва минерал ресурсларнинг чекланганлиги	Ресурслардан тежамкорлик билан самарали фойдаланиш ва шу мақсадда замонавий технологиялар, стандартлар ишлаб чиқарилиши ҳамда ишлаб чиқаришнинг альтернатив усулларига ўтиш
Аҳоли сонининг узлуксиз равишда ошиб бориши	Дунё, мамлакатлар аҳолисининг ўсиши, эҳтиёжларнинг табиий ва ўз-ўзидан узлуксиз ошиб бориш тенденциясининг вужудга келиши
Миллий иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларидаги асосий фондларнинг эскириш даражасининг юқорилиги	Давлат ва миллий иқтисодиётнинг рақобатдошлигини таъминлаш учун асосий фондларни янгилаш муддатларини қискартириш орқали таркибий ўзгаришларни амалга ошириш

Манба: Муаллиф ишланмаси

1-жадвалдан кўриниб турибдики, инновацион ривожланиш даражасини жамият ҳаётининг иқтисодий, ижтимоий ва инновацион фаолият соҳаларидаги айрим кўрсаткичларга қараб аниқлаш мумкин. Агар мамлакат иқтисодиётида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятига давлат томонидан аралашув

даражаси паст бўлса, бунда соғлом рақобат, муваққил инвестицион муҳит учун ҳуқуқий, иқтисодий, институционал шарт-шароитлар яратилган бўлади. Жумладан, миллий хўжалик тармоқларидаги капитал оқимининг бир тармоқдан бошқасига ўтиши тезлашади. Шунингдек, бундай иқтисодиётда инновацион ривожланишнинг барча иқтисодий асослари яратилган бўлади.

Саноат корхоналарида инновацион салоҳиятни белгиловчи кўрсаткичларда, энг аввало, унинг инновация ривожланиш индикаторлари асосий ҳисобланади. Инновация ривожланиш индикаторлари иқтисодий, илмий ҳамда фаол инновацион фаолият соҳаларига бўлинган ҳолда ўрганилади.

Расм 1. Иновация ривожланиш индикаторлари
Манба: Муаллифлар ишланмаси.

Ижтимоий-иқтисодий глобаллашув шароитида инновацион ривожланишнинг учта асосий моделини қайд этиш мумкин:

1. Макромикёсда илмий ишлаб чиқариш даврининг барча босқичларини ўзида мужассабаб этган мақсадли лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш модели (АҚШ, Англия, Франция).

2. Иқтисодиётнинг таркибий тузилишини мўътадил инновацион муҳит яратиш орқали оптималлаштириш, янгилик ва ихтироларни кенг тарқатишга ихтисослашган модель (Германия, Швеция, Швейцария).

3. Инновацион инфратузилмани ривожлантириш орқали янгиликлар яратишни рағбатлантирувчи модел (Япония, Жанубий Корея).

Барқарор иқтисодий ўсишни сақлаб қолишни инновацияларсиз амалга ошириш мушкул вазифадир. Шу нуқтаи назардан Ўзбекистонда инновацион ривожланишнинг биринчи моделида, яъни фан-техника тараққиёти ютуқларини иқтисодий амалиётга татбиқ этиш йўлидан борилди.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига жалб қилинган ва тўғридан-тўғри киритилган хорижий инвестициялар ҳажмининг йиллар бўйича динамикаси

Йил	Хорижий инвестициялар (млн. АҚШ доллари)	Тўғридан-тўғри киритилган хорижий инвестициялар (млн. АҚШ доллари)
1	2	3
2001	823,9	96,5
2002	516,5	80,1
2003	602,1	166,7
2004	754,6	333,8
2005	746,6	545,5
2006	895,7	683,8
2007	1009,3	768,4
2008	1700	1258
2009	2300	1800
2010	3200	2400
2011	2900	2320
2012	2700	2200
2013	3000	2000

Манба: Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестициялар ва савдо вазирлиги маълумотлари.

Жадвал маълумотидан кўриниб турибдики, 2001 йилдан инвестиция лойиҳаларининг қўлланилиши асосида хорижий инвестициялар 823,9 млн. АҚШ доллар ажратилган, шундан тўғридан-тўғри киритилган хорижий инвестиция 96,5 млн. АҚШ долларга тенг бўлган. Шунингдек, ушбу кўрсаткич 2013 йилга келиб мос равишда 3000 млн. АҚШ доллар миқдорида хорижий инвестиция киритилган бўлса, унинг 2000 млн. АҚШ доллари тўғридан-тўғри киритилган хорижий инвестицияни ташкил этади.

Инновацион ривожланишнинг иккинчи моделидан ҳам фойдаланганда мамлакатда фаол инвестиция сиёсати олиб борилиши натижасида иқтисодиётнинг реал секторини қўллаб-қувватлаш, бу орқали ички бозорни

товар ва хизматларга тўйинтириш, рақобатбардош маҳсулотлар экспорт салоҳиятини кўтариш масаласи кўзда тутилган.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги тармоғи ҳамда электр энергияси ва ахборот телекоммуникация тизимларига бўлган ҳолда инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш талаб этилади. Бу йўналишларнинг мақсади, асосан, барқарор иқтисодий ривожланиш жараёнини, шунингдек, бу йўналишларни шакллантирилиши ҳамда ривожланиши, ўз навбатида, стратегияларни ишлаб чиқишни талаб этади. Республика инновацион иқтисодиётни юксалтириш, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш бўйича қуйидаги таклиф ва тавсифлар ишлаб чиқилган:

1. Миллий иқтисодиётда инновацион фаолликка эришиш, инновацион ривожланишни таъминлашнинг устувор йўналиши деб, республиканинг электр энергетика тизими, саноат ва унинг автомобильсозлик, машинасозлик, енгил саноат, кимё, нефть-газ соҳалари, қишлоқ ҳамда ахборот-телекоммуникация тизимларини ҳисоблаш мақсадга мувофиқдир.

2. Республика инновацион фаолиятини мувофиқлаштирувчи, рўйхатга олувчи “Инновацион ишланмаларни ишлаб чиқаришга татбиқ этишни ташкил этувчи, инновацияларни мониторинг қилиш ва ишлаб чиқаришга жорий этиш агентлиги”ни ташкил этиш ва унинг ҳузурида махсус, мустақил “Инновациялар жамғармаси”ни таъсис этиб, унинг асосий вазифаси иқтисодиётни модернизация қилиш жараёнида юқори рискли, йирик инновацион лойиҳаларни хорижий инвесторлар билан ҳамкорликда молиялаштириш, суғурталаш деб белгиланиши лозим.

3. Давлат томонидан самарали инновация сиёсатини ишлаб чиқиш, унинг амал қилиш механизмларини яратиш ва хўжалик юритувчи субъектлар ичида юқорида келтирилган мезонлар бўйича энг фаолларига янада қулайроқ шароит яратиш, рағбатлантириш учун имтиёزلарни мутаносиб равишда кенгайтириб бориш зарур.

4. Худудий инновацион инфратузилмаларни барпо этиш жойларда юқори технологияли ишлаб чиқаришни қўллаб-қувватлаш инновацион фаолликни таъминлашнинг асоси бўлиб хизмат қилади. Чунки инновациялар ва ихтиролар ҳаминша жамиятнинг ривожланганлик даражасидан олдинда юради.

Республикада самарали, барқарор иқтисодий ўсишга эришишдаги мавжуд муаммолар таҳлили шуни кўрсатдики, мустақиллик йилларида мисли кўрилмаган натижаларни қўлга киритиш билан бир қаторда бартараф этилиши лозим бўлган масалалар ҳам борлиги аниқланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 15 декабрдаги ПҚ-1442-сонли қарори – “Ўзбекистон Республикаси саноатни 2011-2015 йилларда ривожлантириш Дастури тўғрисида”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 4 октябрдаги ПҚ-1623-сонли қарори – “Янги турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш ва ишлаб чиқариш ҳажмларини кенгайтириш бўйича бирламчи чора-тадбирлар тўғрисида”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 30 мартдаги ПҚ-1512 -сонли қарори – «Тўқимачилик саноати корхоналарини жадал ривожлантиришни рағбатлантириш бўйича қўшимча чоралар тўғрисида» республика иқтисодий тараққиётида муҳим аҳамият касб этди.

“Ўзбекенгилсаноат” ДАК таркибидаги ипакчилик корхоналари томонидан амалга оширилаётган ишлар тўғрисида компания таркибида 34 та ипакчилик корхоналари фаолият юритади, шундан 27 таси пиллани қайта ишлаш корхоналардир. Ипакчилик корхоналари томонидан 2013 йилда:

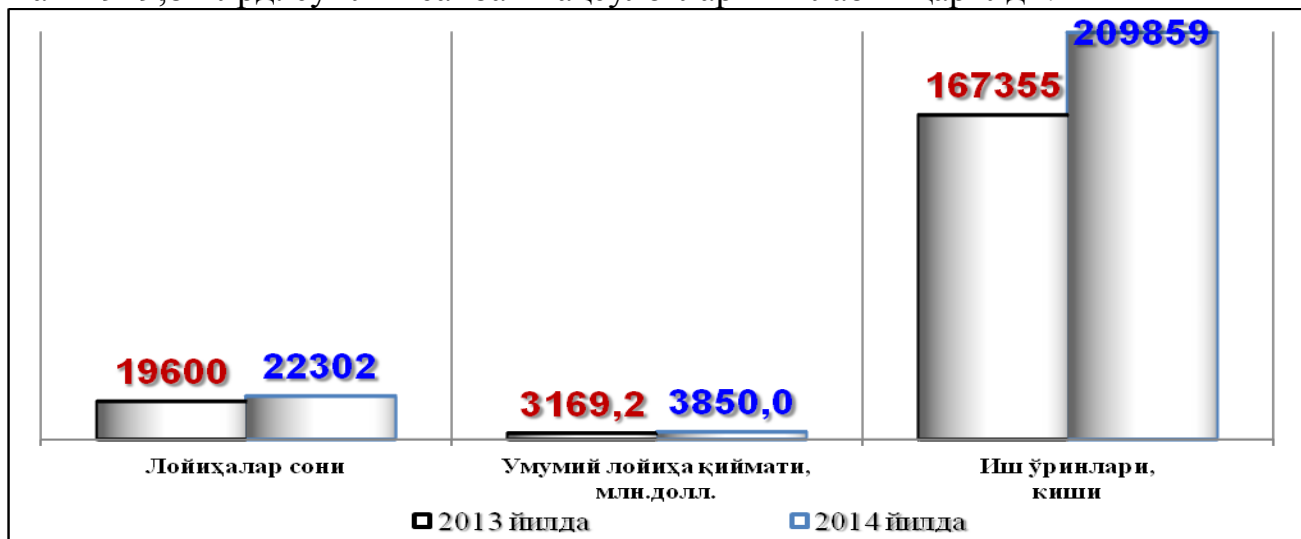
- саноат маҳсулотлари – 66,5 млрд. сўм (ўсиш сурати 113,1 %);
- халқ истеъмол моллари – 24,7 млрд. сўм (ўсиш сурати 105,7 %);
- хом ипак – 815,8 тонна (ўсиш сурати 108,7 %);
- ипакли газлама – 320,4 минг кв.м (ўсиш сурати 112,6 %)

ишлаб чиқарилди.

Ипакчилик корхоналари 8000 тонна пилла хомашёсини қайта ишлаш қувватига эга. 2013 йилда Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ҳамда “Ўзбекенгилсаноат” ДАК томонидан тасдиқланган тақсимотга мувофиқ 6029 тонна қуруқ пилла хомашёси ажратилди.

Бугунги кунда, қуввати 3 млн.кв. ипакли газламалар ишлаб чиқариш бўйича Наманган шаҳридаги “Веригров ипаги” ХК, Бухоро шаҳридаги “Бухоро Бриллиант силк” ҚК, Тошкент вилоятидаги “Равнақ силк” ҚК, Наманган туманидаги “Голден Силк” ШК ва бошқа корхоналар томонидан дастгоҳларни келтириш ва ишга тушириш бўйича ишлар олиб борилмоқда. Юқоридаги инновацион лойиҳаларнинг асосий мақсади экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш, бунинг учун, энг аввало, рақобатбардошликни ошириш юзасидан қилиниши мумкин бўлган ишлар асослаб берилган.

Хусусан, республикада 2013 йил якунига кўра, модернизация дастури ҳамда жами 19600 та инвестиция лойиҳалари амалга оширилиши натижасида 167 мингдан ортиқ янги иш ўринлари яратилди. Жумладан, инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун умумий қиймати 876,7 млн. АҚШ доллар сарфланган. 2013 йилда амалга оширилган саноат йўналишидаги лойиҳаларда жами 949,8 млрд. сўмлик саноат маҳсулотлари ишлаб чиқарилди.

3-Расм. Дастурга асосан барча йўналишлар бўйича 2013-2014 йиллар лойиҳаларининг солиштирма таҳлили

Манба. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раисининг, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг ўринбосарлари, маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчилари, туман ва шаҳарлар ҳокимлари иштирокида ўқув семинари. 2014 йил 27 январь – 17 февраль.

Ушбу расмдаги маълумотлардан кўриниб турибдики, 2013 йилда жами 19600 инновацион лойиҳа амалга оширилган бўлса, 2014 йил учун эса 22302 та лойиҳа ажратилган. Уларнинг умумий қиймати 2013 йилда 3169,2 млн. АҚШ доллар, 2014 йилда 3850,0 млн. АҚШ долларини ташкил этган. Шунингдек, 167355 та янги иш ўрини шакллантирилди. Дастурга асосан барча йўналишлар бўйича лойиҳалар солиштирма таҳлили асосида бир кишига тўғри келадиган қиймати саноатда 26,2 минг доллар, хизмат кўрсатиш соҳасида 12,8 минг доллар, қишлоқ хўжалигида 9,0 минг долларга тўғри келган.

Хулоса қилиб айтиш жоизки, ҳозирги кунда республикада енгил саноат тармоқларининг ривожланиш даражаси қолган корхоналарга қараганда бирмунча юқорироқдир. Республика саноат корхоналарининг кейинги даврдаги инновацион салоҳиятини бошқариш, молиявий-иқтисодий фаолияти қуйидагиларни ривожлантиришга имкони яратмоқда:

- саноат корхоналарида инновацион қувватларни кенгайтириш ва янги қувватлар ташкил этиш;
- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириш, уларни қайта ишлаш ва сақлаш бўйича ишлаётган қувватларни кенгайтириш ва янги инвестициялар киритиш;
- ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтирган ҳолда саноат корхоналарида хом-ашё, материаллар, бутловчи буюмлар ва асбоб-ускуналар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. 2014 йил юқори ўсиш суръатлари билан ривожланиш, барча мавжуд имкониятларни сафарбар этиш, ўзини оқлаган ислохотлар стратегиясини изчил давом эттириш йили бўлади. // Халқ сўзи, 2014 йил 18 январь, №13 (5943).
2. Умаров И. Озиқ-овқат саноатида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш истиқболлари. Монография. –Т.: Фан ва технологиялар, 2014, 23 б.
3. Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раисининг, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг ўринбосарлари, маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчилари, туман ва шаҳарлар ҳокимлари иштирокида ўқув семинари. 2014 йил 27 январь – 17 февраль.
4. Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплам. –Т., 2013, -200 б.